

Jacek Potocki (Wrocław)

UWAGI DO FIZJOGRAFICZNEJ REGIONALIZACJI SUDETÓW

THE COMMENTS TO PHYSIOGRAPHIC REGIONALIZATION OF THE SUDETEN

Zarys treści. Opracowanie wymienia kryteria podziałów fizjograficznych, przedstawia przyczyny braku jednolitego podziału Sudetów i regiony fizjograficzno-geomorfologiczne wydzielane przez geografów polskich i czeskich. Omawia też ważniejsze różnice w podziałach dokonywanych przez różnych autorów i sugeruje ponowne zwrócenie uwagi na nie podejmowany od dawna problem fizycznogeograficznej regionalizacji Sudetów.

Sudety, jako kraina geograficzna, są jednostką w randze subprovincji, położoną w obrębie Masywu Czeskiego. Ich długa i bogata w wydarzenia przeszłość geologiczna przyniosła w efekcie wielkie zróżnicowanie budowy geologicznej i morfologii terenu, co wpływa na znaczną różnorodność środowiska geograficznego. Dlatego w Sudetach wydziela się wyjątkowo dużo jednostek fizjograficznych niższych rzędów.

Podziały regionalne Sudetów były przedmiotem studiów wielu badaczy i poszczególne opracowania nieco się od siebie różnią. Przyczyn rozbieżności należy szukać w złożoności środowiska geograficznego. Delimitacja regionów fizycznogeograficznych oparta jest na różnorodnych kryteriach, takich jak rzeźba, geologia, hydrografia, klimat i przyroda ożywiona (zwłaszcza szata roślinna). Rozbieżności w wydzielaniu regionów i określaniu ich granic przez poszczególnych badaczy mogą wynikać z przypisywania decydującego znaczenia odmiennym kryteriom. W praktyce jednak przewodnim czynnikiem w fizjograficznej regionalizacji są warunki geologiczno-geomorfologiczne [Kondracki 1976], jako najbardziej widoczne i w najmniejszym stopniu podlegające zmianom. W obszarach górskich niemal wszystkie cechy środowiska geograficznego wykazują ścisłe uzależnienie od morfologii terenu. Dlatego podział fizjograficzny na ogół pokrywa się z geomorfologicznym. Obydwa podziały, w Sudetach niemal identyczne, zawiera *Geografia Polski, Środowisko przyrodnicze* [1991] – pierwszy z nich opracowany przez J. Kondrackiego, drugi przez S. Gilewską.

Brak spójnego podziału regionalnego Sudetów ma także inne podłoże. Góry te, podzielone granicą państwową, siłą rzeczy stanowią przedmiot zainteresowania polskich i czeskich uczonych. Niestety, opracowywane przez nich podziały urywają się na granicy i w wielu miejscach w żaden sposób nie dają się ze sobą powiązać. Wprawdzie M. Klimaszewski [1972] postulował uwzględnianie przy regionalizacji obszarów przygranicznych podziałów przeprowadzonych w krajach ościennych, jednak w praktyce nie jest to realizowane. Jedynym wyjątkiem jest praca J. Kondrackiego [1968] zawierająca podział wykraczający poza granice Polski, jednak obecnie jest on już nie całkiem aktualny, ponadto zawiera kilka nieścisłości.

W polskiej geografii najdokładniejszy podział Sudetów i ich Przedgórze na jednostki fizjograficzne (z dokładnością do mikroregionów) został opracowany przez W. Walczaka [1968, 1970]. Choć sam autor nie uważał go za ostateczny, to jednak w latach późniejszych nie wprowadzono doń istotnych zmian i nowsze opracowania, mniej szczegółowe, gdyż podział Sudetów jest w nich tylko częścią podziału Polski, w zasadzie go powtarzają [Kondracki 1978, Gilewska 1986, *Geografia...* 1991]. Tymczasem wiedza o Sudetach obecnie jest znacznie rozleglejsza i niektóre wydzielenia wymagają dziś korekt.

Czeskie Sudety podzielone zostały w ramach regionalnego podziału rzeźby Czech w pracy *Regionální členění reliéfu ČSR* [1976]. W dużej mierze była ona oparta na wcześniejszym opracowaniu *Geomorfologie českých zemí* [1965]. Oba opracowania dzieliły Sudety z dokładnością do mezoregionów (cz. celek). Uszczegółowienie podziału przez wprowadzenie jednostek niższych rzędów (podcelek i okrsek) zawarte zostało w leksykonie *Hory a nížiny* [1987], w którym ponadto w miejsce tradycyjnej nazwy Sudetów użyto „gabinetowego” określenia „krkonoško-jesenická soustava”.

Poniżej przedstawiony zostanie podział Sudetów będący połączeniem omówionych wcześniej podziałów polskich i czeskich. Podano współcześnie używane nazwy polskie, czeskie i niemieckie. Uzupełnieniem jest ryc. 1 przedstawiająca regiony, których numeracja odpowiada tekstowi.

I. Sudety Zachodnie (Západní Sudety, Westsudeten)

1. Pogórze Łużyckie (Šluknovská pahorkatina, Lausitzer Bergland)
2. Góry Łużyckie (Lužické hory, Lausitzer Gebirge)
3. Ještědsko-kozákovský hřbet
4. Kotlina Žytawska (Žitavská pánev)
5. Pogórze Izerskie (Frýdlantská pahorkatina)
6. Góry Izerskie (Jizerské hory, Isergebirge)
7. Karkonosze (Krkonoše, Riesengebirge)
8. Krkonošské podhůří
9. Kotlina Jeleniogórska
10. Rudawy Janowickie

11. Góry Kaczawskie
12. Pogórze Kaczawskie

II. Sudety Środkowe (Střední Sudety, Mittelsudeten)

1. Kotlina Kamiennogórska
2. Broumovská vrchovina
3. Góry Kamienne
4. Góry Wałbrzyskie
5. Pogórze Bolkowsko-Wałbrzyskie
6. Kotlina Broumowska
7. Obniżenie Nowej Rudy
8. Góry Stołowe
9. Góry Sowie
10. Góry Bardzkie
11. Góry Orlickie (Orlické hory)¹
12. Pogórze Orlickie (Podorlická pahorkatina)
13. Góry Bystrzyckie
14. Kotlina Kłodzka (Kladská kotlina)²
15. Rów Górnej Nisy

III. Sudety Wschodnie (Východní Sudety, Ostsudeten)

1. Góry Złote (Rychlebské hory)³
2. Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie (Králický Sněžník)⁴
3. Mohelnická brázda
4. Zábřežská vrchovina
5. Hanušovická vrchovina
6. Wysoki Jesionik (Hrubý Jeseník, Altvatergebirge)
7. Góry Opawskie (Zlatohorská vrchovina)
8. Niski Jesionik (Nízký Jeseník)

IV. Przedgórze Sudeckie (Sudetské podhůří)

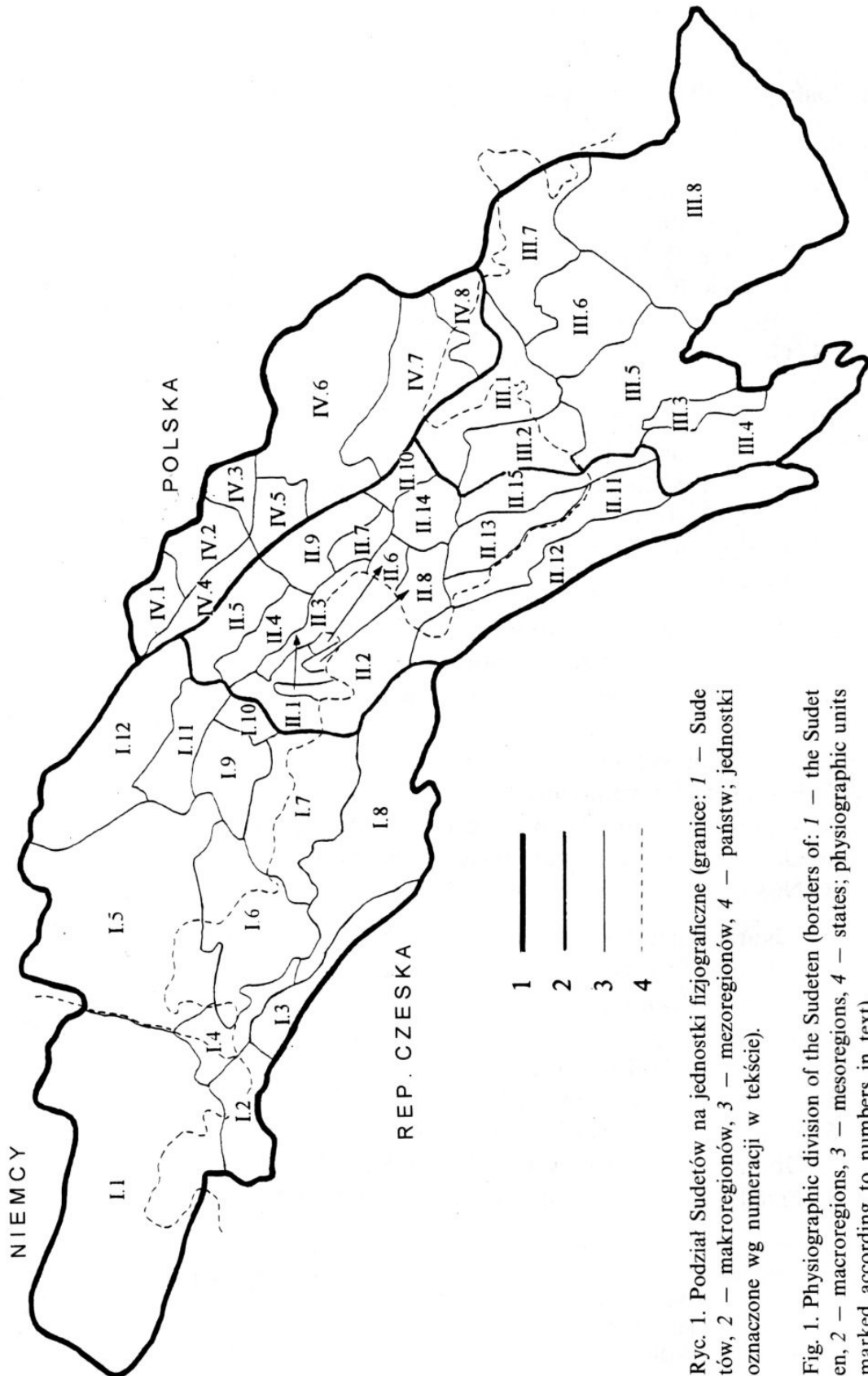
1. Wzgórza Strzegomskie
2. Równina Świdnicka
3. Masyw Ślęży
4. Obniżenie Podsudeckie
5. Kotlina Dzierżoniowska
6. Wzgórza Niemczańsko-Strzelińskie
7. Obniżenie Otmuchowskie (Vidnavská nížina)
8. Przedgórze Paczkowskie (Žulovská pahorkatina)

¹ W czeskich podziałach Góry Orlickie i Bystrzyckie traktowane są jako jeden mezoregion.

² Obejmuje też Rów Górnej Nisy.

³ Wraz z Górami Bialskimi.

⁴ Bez Gór Bialskich.

Ryc. 1. Podział Sudetów na jednostki fizjograficzne (granice: 1 — Sude-tów, 2 — makroregionów, 3 — mezoregionów, 4 — państw; jednostki oznaczone wg numeracji w tekście).

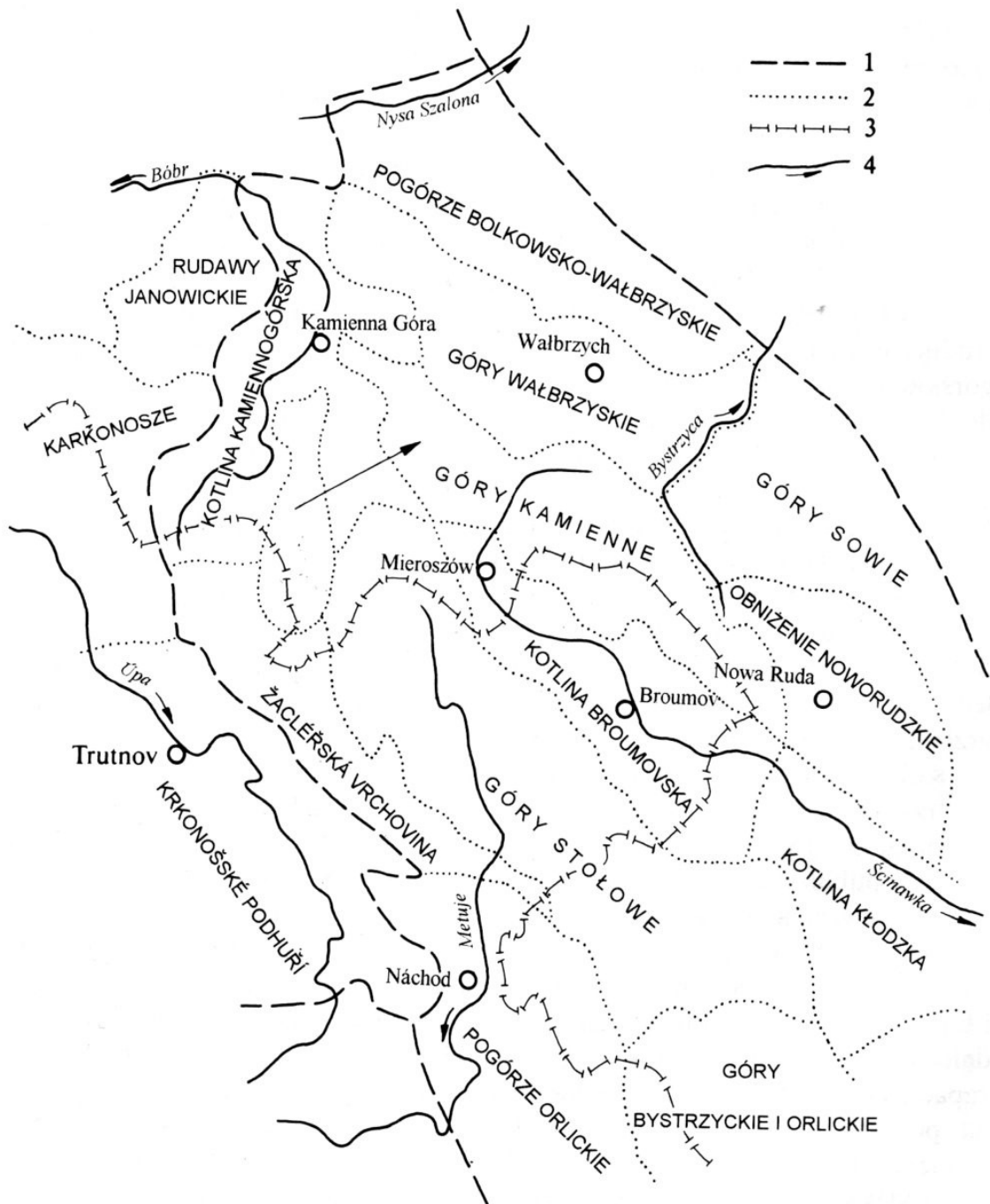
Fig. 1. Physiographic division of the Sudeten (borders of: 1 — the Sude-ten, 2 — macroregions, 3 — mesoregions, 4 — states; physiographic units marked according to numbers in text).

WAŻNIEJSZE RÓŻNICE
W PODZIAŁACH OBSZARÓW PRZYGRANICZNYCH

Góry Bialskie w polskich podziałach łączone są z Masywem Śnieżnika. Geografowie czescy traktują je jako część Gór Żółtych (Rychlebské hory) i w języku czeskim nie mają one nawet odrębnej nazwy. To czeskie wydzielenie wydaje się bardziej uzasadnione. Ku takiemu wnioskowi skłania kilka przesłanek. Pierwsza z nich to wysokość powierzchni szczytowej. W Górach Żółtych i Bialskich wynosi ona przeciętnie 850–1100 m n.p.m., podczas gdy w Masywie Śnieżnika 1000–1400 m n.p.m. Kolejny argument to zwartość orograficzna Gór Żółtych i Bialskich. W żadnej publikacji nie sprecyzowano którejdy przebiega rozdzielająca je granica na grzbiecie wododziałowym. Jest to trudne, bowiem powyżej źródeł Białej Łądeckiej – rozdzielającej te grupy górskie – morfologia grzbietu jest słabo urozmaicona i stanowi on *de facto* dość rozległą powierzchnię zrównania, której dzielenie między dwa mezoregiony wydaje się sztuczne. Bardzo wyraźna natomiast jest granica między G. Bialskimi a Masywem Śnieżnika. Rozdzielająca je Przełęcz Płaszczyna stanowi obniżenie linii grzbietu o ponad 150 m. Najwyższy szczyt Gór Żółtych i Bialskich, Trójkrajny Smrek (1125 m n.p.m.) jest – podobnie jak pobliski Śnieżnik – rozrogiem, od którego odchodzą kilka grzbietów, w tym trzy główne: północny (Kowadło – Borówkowa – Jawornik Wielki), wschodni Sokolský hřbet (Lví hora – Studničný vrch – Křemenač) i zachodni (Výhled – Rudawiec – Orlik – Czernica). Góry Bialskie są po prostu fragmentem grzbietu zachodniego.

Kolejna różnica w regionalizacji tkwi w odmiennym traktowaniu Gór Bystrzyckich i Orlickich. Według podziałów czeskich stanowią one jeden mezoregion. Tak też podawał W. Walczak [1968], podobnie postąpili autorzy publikacji „Góry Bystrzyckie...” [1992]. S. Gilewska i J. Kondracki uważają je za dwa odrębne mezoregiony. Słuszniejsze wydaje się stanowisko W. Walczaka i czeskich geografów. Te dwa niemal równoległe pasma górskie są podobne pod względem budowy geologicznej (głównie gnejsy i łupki łyszczykowe) i morfologii (asymetryczne wypiętrzenie wzdłuż uskoku dało w efekcie strome stoki NE i łagodne SW). Rozdziela je wprawdzie zapadlisko, którym płynie – w swym górnym biegu – Dzika Orlica. Jednak na południe od miejsca, gdzie rzeka ta wąskim przełomem przebija się w kierunku SW, grzbiety Orlicki i Bystrzycki łączą się ze sobą na SW od Międzylesia, a granica fizjograficzna jest poprowadzona umownie, wzdłuż granicy państwowej, i dzieli jednolity krajobrazowo obszar.

Rozległym obszarem, na którym podziały polskie i czeskie rozmiągają się całkowicie, jest geologiczna niecka śródsudecka. Podziały polskie wyróżniają tu kilka odrębnych mezoregionów, natomiast badacze czescy cały obszar niecki w obrębie Republiki Czeskiej traktują jako jeden mezoregion o nazwie

Ryc. 2. Propozycja zintegrowanego podziału fizjograficznego obszaru niecki śródsudeckiej (granice: 1 – makroregionów, 2 – mezoregionów, 3 – państw, 4 – rzeki).

Fig. 2. The proposal for integrated physiographic division of the Intra-Sudetic Basin (borders of: 1 – macroregions, 2 – mesoregions, 3 – states, 4 – rivers).

Broumovská vrchovina⁵. Wydzielenie to jest bardzo dyskusyjne, ponieważ do jednego mezoregionu zalicza się obszar niezwykle zróżnicowany morfologicznie. W jego obrębie znajdują się:

– Fragmenty Gór Suchych i Kruczych, zbudowane z hercyńskich wulkanitów, cechujące się niezwykle silną dynamiką rzeźby. Czescy geografowie pasmom tym, nazywanym po czesku odpowiednio Javoří hory i Vraní hory, nadają rangę niższą od mikroregionu;

– Niemal równinny obszar Kotliny Broumovskiej (Obniżenia Ścinawki) założonej w permsko-triasowych skałach okruchowych;

– Płyta górnokredowych piaskowców z rozwiniętą doskonale rzeźbą krawędziową i kompleksami skalnych miast (Teplicko-Adršpašské skály i Ostaš), oddzielona od Kotliny Broumovskiej stromym stokiem o genezie strukturalnej i wysokości przekraczającej 200 m. W polskich podziałach jest to mezoregion Gór Stołowych, w czeskich Polická vrchovina o randze jedynie mikroregionu;

– Południowo-zachodni skraj niecki śródsudeckiej o rozczłonkowanej rzeźbie, wykształconej w skałach osadowych górnego karbonu i permu, uwarunkowanej tektonicznie (deformacje wzdłuż uskoku Poříčí – Hronova) i strukturalnie. Krajobrazowo przypomina ona nieco rzeźbę Bramy Lubawskiej. W czeskich podziałach jest to mikroregion Žacléřská vrchovina, do którego zaliczono też Góry Krucze.

Wydaje się, że odmienność krajobrazu, budowy geologicznej i różnice wysokościowe w pełni uzasadniają traktowanie tych czterech obszarów jako odrębnych mezoregionów, co nawiązywałoby do podziałów stosowanych w polskiej geografii. Propozycja zintegrowanego podziału polskiej i czeskiej części omawianego terenu przedstawiono na ryc. 2.

PROBLEMY GRANIC REGIONALNYCH W SUDETACH POLSKICH

Jak wspomniano na wstępie, wśród polskich autorów także występują różnice w poglądach na podział regionalny Sudetów. Jednym z nich była kwestia przynależności Przedgórze Sudeckiego. Według W. Walczaka [1970] należy ono do „przedsudeckiej części Dolnego Śląska”, co jest o tyle nieścisłe, że Dolny Śląsk nie jest krainą geograficzną tylko historyczną. Zdaniem większości badaczy stanowi ono jeden z makroregionów sudeckich, co uzasadnia się wspólnym rozwojem geologicznym i podobieństwami w morfologii terenu. Dziś można już stwierdzić, że definitywnie przeważał ten drugi pogląd.

⁵ J. Kondracki [1968] niesłusznie utożsamia Broumovską vrchovinu z Kotliną Broumovską (Obniżeniem Ścinawki). W rzeczywistości Broumovska vrchovina oznacza obszar znacznie rozleglejszy.

We wschodniej części Przedgórze Sudeckiego wydzielany jest mezoregion Przedgórze Paczkowskiego. Znamienne jest to, że choć występuje we wszystkich pracach traktujących o podziałach regionalnych, bywa różnie definiowany. Wg W. Walczaka [1970] jest to „wąski płaskowyż wciśnięty pomiędzy brzegiem Sudetów a Pradolina Nysy, wzniesiony ok. 260–280 m npm, zbudowany ze stożków rzek sudeckich i pokryw podstokowych zalegających na łożach trzeciorzędowych, pokrytych osadami plejstoceniowymi...” J. Kondracki [1978] natomiast pisze, że „Przedgórze Paczkowskie, po czesku Žulovská pahorkatina [...] zbudowana jest z granitów, które po stronie czeskosłowackiej tworzą [...] malownicze skałki”. Łatwo się zorientować, że obydwaj autorzy używają tego samego określenia dla zupełnie różnych obszarów. Teren opisany przez W. Walczaka leży w obrębie tektonicznego rowu Paczków-Kędzierzyn i charakteryzuje się krajobrazem praktycznie równinnym. Wydaje się, że należy go potraktować jako górną część Obniżenia Otmuchowskiego (używane przez Walczaka określenie „pradolina” budzi w tym przypadku zastrzeżenia), nie wydzielając odrębnego mezoregionu. Opis Kondrackiego dotyczy terenu położonego w trójkącie Kałków – Koperniki – Gierałcice i rzeczywiście jest przedłużeniem Žulovskiej pahorkatiny. Nieadekwatna jednak zupełnie wydaje się w tym przypadku polska nazwa, Paczków bowiem leży zupełnie poza tak zdefiniowanym regionem.

Jednostką wewnątrz Sudetów, której granice wymagają uściślenia, jest Kotlina Jeleniogórska. W. Walczak [1968] zaliczył do niej m.in. Wysoczyznę Rybnicy i Obniżenie Starej Kamienicy, które określa się także nazwą Kotlina Starokamienicka [Jahn 1980]. Tymczasem morfologia i budowa geologiczna tych mikroregionów jednoznacznie je kwalifikuje do Pogórze Izerskiego. Z kolei zaliczane zwykle do Rudaw Janowickich, Góry Sokole są morfologią nawiązują do Kotliny Jeleniogórskiej, stanowiąc typowe dla niej granitowe wzgórze kopułowe. Zwrócił na to niedawno uwagę P. Migoń [1992]. Wydaje się więc słuszne potraktowanie ich jako najwyższych wzniesień w obrębie kotliny.

Przykładów nieścisłości lub niekonsekwencji w podziałach regionalnych Sudetów jest więcej. W świetle przytoczonych uwag wydaje się celowe powrócenie do nie podejmowanej od wielu lat problematyki fizjograficznej regionalizacji Sudetów, przy uwzględnieniu obecnego stanu wiedzy o tych górach i w nawiązaniu do podziałów dokonywanych przez badaczy czeskich. Potrzeba taka staje się ostatnio coraz bardziej konieczna, ponieważ w ostatnich latach nastąpił wyraźny wzrost ilości publikacji dotyczących Sudetów, które wobec braku jednolitego podziału fizjograficznego przedstawiają jego różne, sprzeczne nieraz ze sobą wersje, utrwalając panujący w tej dziedzinie chaos.

PIŚMIENNICTWO

- Geografia Polski, Środowisko przyrodnicze*, PWN, Warszawa 1991.
- Geomorfologie českých zemí*, red. J. Demek, ČSAV, Praha 1965.
- Gilewska S., 1986, *Podział Polski na jednostki geomorfologiczne*, *Przeegl. Geogr.* t. 58 z. 1–2 s. 15–40.
- Góry Bystrzyckie, Góry Orlickie*, [w:] *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 14, „Kraj”, Warszawa–Kraków 1992.
- Hory a nížiny, Zeměpisný lexikon ČSR*, Akademie, Praha 1987.
- Jahn A., 1980, *Główne cechy i wiek rzeźby Sudetów*, *Czas. Geogr.* t. 51, z. 2 s. 129–154.
- Klimaszewski M., 1972, *Podział geomorfologiczny Polski południowej*, [w:] *Geomorfologia Polski*, t. 1, PWN, Warszawa, s. 5–17.
- Kondracki J., 1968, *Fizycznogeograficzna regionalizacja Polski i krajów sąsiednich w systemie dziesiętnym*, IG PAN, *Prace Geogr.* 69, s. 13–42.
- Kondracki J., 1976, *Podstawy regionalizacji fizycznogeograficznej*, PWN, Warszawa.
- Kondracki J., 1978, *Geografia fizyczna Polski*, PWN, Warszawa.
- Migoń P., 1992, *Rzeźba granitowa Kotliny Jeleniogórskiej*, *Wszechświat* t. 92 nr 6 s. 120–124.
- Regionální členění reliéfu ČSR*, red. T. Czudek, Geografický ústav ČSAV, Brno 1976.
- Walczak W., 1968, *Sudety*, PWN, Warszawa,
- Walczak W., 1970, *Obszar przedsudecki*, PWN, Warszawa.

Summary

The physiographic regionalization of the Sudeten was studied by many Polish and Czech scientists. The regional division carried out by them differ particularly at State border. This is why, the Sudeten have no uniform physiographic division so far. The differences, mainly refer to the range of particular physiographic units and their standing. The paper discusses this problem.

Differences in the approach of Polish and Czech geographers are manifested in the regional attachment of Bialskie Mts. and in a completely different division of Intra-Sudetic Basin. Paczków Foreland and Jelenia Góra Basin are other examples of units differently defined by different authors.

Because of significant differences in regional divisions of the Sudeten it seems to be desirable to elaborate a uniform division of the Sudeten Mts. using the work of Polish and Czech geographers.

Translated by K. Dutkiewicz